

De la Galàxia Gutenberg a l'Era Marconi (Ecosistema comunicatiu, tecnologia i educació audiovisual)*

Francesc-Josep Deó**

Introducció

La comunicació audiovisual ocupa cada vegada més espai en la cultura global, en el consum cultural dels joves de la nostra societat: els videojocs, el cinema, Internet i, sobretot, la televisió. Aquest mitjà de comunicació ha esdevingut el gran referent cultural de finals del segle xx, forma part, de manera quasi omnipresent, del temps d'oci dels joves i del seu bagatge cultural, i els ha influenciat clarament en la seva formació global. Els adolescents, grans consumidors audiovisuals, viuen culturalment «connectats» a una nova era electrònica, una era que podríem anomenar «l'era de Marconi».¹

«Vivim en un món en el qual els mitjans de comunicació són omnipresents: un nombre creixent d'individus consagra gran part del seu temps a mirar la televisió, a llegir diaris i revistes, a escoltar gravacions sonores o la ràdio. En certs països, per exemple, els nens passen ja més temps davant la pantalla del televisor que a l'escola» (UNESCO, 1994).

Si bé la indústria cinematogràfica ofereix cada vegada més i més productes dirigits als infants i als joves, com són les pel·lícules que consu-

* Aquest article forma part d'un treball que l'autor ha desenvolupat gràcies a una llicència per estudis concedida pel Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya (DOGC número: 2622 del 20-4-1998), així com un ajut de les Fundacions Jaume Bofill i Serveis de Cultura Popular del Grup FUS en la Convocatòria general d'ajuts de 1998.

** Francesc-Josep Deó és coordinador del Programa de comunicació audiovisual de l'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de Barcelona, formador de formadors i professor de secundària de tecnologia. És autor de diversos articles sobre educació i comunicació publicats en diverses revistes especialitzades com *Guix*, *Aula* i *Comunicar*.
Adreça professional: C/ València, 366. 08009 Barcelona. Tel.: 93 2072356. Adreça electrònica: deo@xtec.es

(1) Guglielmo Marconi (1874-1937) va obrir una nova era en aconseguir l'any 1901 la primera comunicació per ones electromagnètiques entre Europa i Amèrica del Nord, i va vaticinar la possibilitat de transmetre imatges en moviment a través d'ones.

meixen en els cinemes o a través del videoclub, o directament de les cadenes de televisió, és la indústria televisiva la que ofereix més productes audiovisuals. Pensem, si més no, en totes les sèries, telenovel·les, informatius, programes d'entreteniment, etc. que dotzenes, centenars de televisions ofereixen a través dels seus canals, siguin terrestres —per via analògica o digital—, per cable o per satèl·lit. A més a més, els estudis d'audiència ens indiquen que el consum de televisió augmenta.

En el llibre *El petit príncep*, Antoine de Saint-Exupéry (1979:26) explica que un dia el petit príncep va veure quaranta-tres postes de sol movent una mica la cadira cada vegada que es colgava el sol a l'horitzó. Avui, els infants poden veure centenars de canals de televisió sense moure's del sofà. Aquesta comparació ens dona una petita idea de la quantitat de missatges que pot tenir a l'abast un jove a través del televisor, prement tan sols un botó. Així, els infants i els joves habiten en un ecosistema comunicatiu² que cada dia resulta més complex, sobretot per l'aparició contínua de noves tecnologies comunicatives, per la multiplicació dels canals d'informació i per l'augment de la mediació dels grups econòmics i polítics sobre els mitjans de comunicació i els missatges que emeten. Per comprendre aquest hàbitat comunicatiu i cultural fa falta dotar els usuaris dels coneixements suficients a través de l'estudi de l'ecologia comunicativa.

Per tant, d'aquesta complexa realitat comunicativocultural —o cultura de l'espectacle (Ferrés, 1999)— es deriva la necessitat d'una educació audiovisual que posi l'èmfasi en el coneixement de la televisió i que doni els elements necessaris per analitzar, descodificar i criticar els missatges televisius, com a primer pas cap a un consum més crític i racional del mitjà. Però al mateix temps, l'educació audiovisual ha d'oferir els coneixements perquè puguin escriure i expressar-se audiovisualment, i més quan l'ensenyament va dirigit a l'alumnat d'una societat que viu més pròxim de l'*Era Marconi* que de la *Galàxia Gutenberg*.

Tot i que per consumir televisió no són necessaris uns coneixements específics —com pot ser l'aprenentatge de l'alfabet en el cas de la lectura— la comunicació audiovisual utilitza un suport tecnològic, es val d'uns codis, una tècnica, en definitiva, un llenguatge complex que cal conèixer prèviament per poder-lo interpretar. Per tant, la necessitat d'ensenyar als consumidors de televisió aquest llenguatge, perquè sàpiguen «llegir» els mitjans audiovisuals i concretament la televisió, és urgent si volem una educació crítica. Per la mateixa raó que a un nen se li ensenya a llegir i a escriure, és necessari, a les portes del nou mil·lenni, educar-lo també en l'àmbit de l'audiovisual.

L'educació secundària és l'etapa educativa més idònia perquè s'inserixi en el currículum l'estudi en profunditat de la televisió en totes les se-

(2) Espai format per múltiples elements comunicatius (emissors, receptors, canals, etc.) on s'interrelacionen entre ells i amb el seu medi.

ves dimensions. Aquesta educació és necessària no només a causa de la gran quantitat de textos televisius que consumim des de la nostra infància, sinó per la nova funció que els mitjans de comunicació tenen actualment. Durant les dues últimes dècades els mitjans s'han erigit com una nova institució de la societat que transmet i produeix la «comunicació del sentit»; d'aquesta manera s'han convertit en un dels més importants intermediaris entre l'experiència col·lectiva i la individual.

«Sigui el que sigui allò que ofereixen altres institucions com a forma d'interpretació de la realitat o de valors, els mitjans de comunicació ho seleccionen i envasen, ho transformen gradualment i decideixen la manera de difondre-ho» (Berger i Luckmann, 1997:98).

Tenint en compte la gran presència en la societat actual i la importància que té i tindrà en un futur immediat, el desenvolupament de la comunicació audiovisual es presenta com un dels reptes del segle XXI. Tant el món laboral com l'espai d'oci o el mosaic cultural es veuen i es veuran inundats per nous mitjans i noves tecnologies, noves possibilitats que ja comencem a tenir a l'abast. Per tant, l'educació audiovisual és una necessitat, és un dels coneixements que hauria d'estar present tant en els currícula de l'educació primària com de l'educació secundària, si volem una societat radicalment democràtica.

«Una evolució dels sistemes educatius públics més lenta que la progressió tecnològica implica que hi hagi un bon nombre de ciutadans que, si no poden pagar una formació especialitzada, quedin fora de joc en el món laboral de nova implantació.

Avui dia, la tecnologia és un nou alfabet. Si es desconeix aquest alfabet, és impossible viure en una societat tecnificada. Ja a punt d'entrar al segle XXI, en l'era de la societat digital, cada cop hi ha menys analfabets en el sentit clàssic de la paraula —tot i que encara n'hi ha molts—, però hi ha centenars de milions d'analfabets tecnològics, i des de les administracions no s'estan fent tots els esforços necessaris per resoldre-ho» (Majó, 1997:36).

A pesar d'aquesta necessitat en la formació dels ciutadans del nou mil·lenni, l'actual sistema educatiu no recull, ni en l'educació secundària obligatòria ni en l'educació secundària postobligatòria, l'educació en comunicació com una àrea específica dins el currículum.

L'equipament audiovisual a la llar

La televisió és el fenomen sociocultural més important dels últims cent anys, molt més que el cinema o altres mitjans de comunicació. És el gran

instrument de penetració cultural, de socialització, de transmissió de valors i d'ideologies. La televisió no tan sols forma part de la formació de la infància i la joventut, sinó que a més és la principal font d'informació per a la majoria dels alumnes de primària i secundària; les dades d'audiència ens ho confirmen. Cal tenir en compte també que els missatges audiovisuals que provenen d'altres mitjans audiovisuals, com per exemple el cinema o Internet, són cada vegada més presents a la vida social dels joves, a les llars i ho haurien de ser també a les escoles i instituts.

La transformació dels hàbits socioculturals en els darrers anys ha anat lligada a l'ampliació i al perfeccionament de l'electrònica de consum i a la reducció de costos. Així, en els darrers deu o dotze anys s'ha imposat un nou escenari tecnològic, en què nous aparells d'àudio i vídeo han entrat a les llars. Però és sobretot el camp de la imatge el que ha revolucionat els nostres hàbits, que ha generat una nova cultura, la cultura audiovisual.

En els últims anys, l'equipament audiovisual a les llars catalanes ha augmentat. Els estudis realitzats per Line Staff Consulting (1996) l'any 1985, el 1991 i el 1996 a instàncies del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya confirmen aquesta tendència a l'alça. D'aquest treball cal destacar, pel que fa a la televisió, que l'any 96 la majoria de famílies catalanes (96,7 %) tenien televisor i que en dos terços (65,3 %) de les llars hi havia dos o més televisors. Si comparem aquestes dades amb les de 1991 veurem que en quatre anys s'ha doblat el nombre de receptors de televisió a quasi bé un terç de les cases (32,7 %). L'estudi ens indica també que altres aparells electrònics hi tenen força presència: així el 80,7 % tenien vídeo (magnetoscopi) i un 25,6 % de les famílies tenien càmera de vídeo. (Vegeu el quadre 1.)

QUADRE 1: *Equipament audiovisual a les llars (1985-1996)*

<i>Aparell</i>	<i>1985</i>	<i>1991</i>	<i>1996</i>
Televisor	75 %	97,2 %	96,7 %
2 TV o més	— %	32,6 %	65,3 %
Vídeo	15 %	56,5 %	80,9 %
Càmera de vídeo	0,7 %	11,5 %	25,6 %

Es pot afirmar que, en general, la dotació d'electrònica audiovisual a les llars catalanes augmenta cada dia. Segons dades fetes públiques l'octubre de 1998 per l'Institut Català del Consum (ICC),³ al 36 % de les llars catalanes hi ha dos televisors; el segon, situat en l'habitació dels més joves.

(3) Enquesta realitzada per l'Institut Català del Consum (ICC) a 417 persones d'una franja d'edat situada entre els 6 i els 25 anys.

El consum audiovisual

Pel que fa al consum de televisió, els sondeigs de l'empresa Sofres sobre l'audiència televisiva, l'any 1998, indiquen que la mitjana del consum de televisió a l'Estat espanyol és de tres hores i trenta minuts per persona i dia. Per franges d'edats, el consum de televisió varia.

Segons aquestes dades, l'audiència infantil, és a dir, l'alumnat de primària passa davant del televisor una mitjana diària de 150 minuts i l'alumnat de secundària —a partir dels 12 anys—, uns 156 minuts. (Vegeu el quadre 2.)

QUADRE 2: *Consum de televisió per edats (1998)*

<i>de 4 a 12 anys</i>	<i>de 13 a 24 anys</i>	<i>de 25 a 44 anys</i>	<i>de 45 a 64 anys</i>	<i>més de 65 anys</i>
2 h i 30 m	2 h i 36 m	3 h i 11 m	4 h	5 h

Com es pot comprovar, el consum de televisió augmenta segons avança l'edat del receptor fins arribar als 300 minuts diaris (5 hores) en les persones que tenen més de 65 anys. Per tant, podem afirmar que els alumnes de primària, els de secundària i d'universitat són els que consumeixen menys televisió. A Catalunya, però, l'estudi de l'ICC abans esmentat situa en tres hores al dia el temps que passen els infants i joves davant del televisor. Aquestes dades de consum, doncs, estarien uns 30 minuts per sobre de la mitjana de consum de la mateixa franja d'edat en l'Estat espanyol.

Quan es parla de consum televisiu, també cal analitzar un factor molt important com és la situació socioeconòmica familiar. Així, les famílies de classe baixa i mitjana-baixa dediquen gairebé 4 hores al dia a veure la televisió i a les famílies situades en les classes mitjana-alta i alta el consum de televisió no arriba a les 3 hores diàries.

En general, i d'acord amb els estudis d'audiència⁴ sobre el consum mitjà de televisió referits al conjunt de la població, en els darrers anys n'hi ha hagut un augment, amb alguna petita variació. La mitjana de 1998 se situa en tres hores i mitja (210 minuts) per persona i dia, gairebé mitja hora per sobre del consum de 1990 (184 minuts). (Vegeu el quadre 3.)

(4) Dades de l'empresa Sofres de 1998.

QUADRE 3: *Consum mitjà de televisió a l'Estat espanyol*

1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
184'	187'	194'	204'	210'	211'	214'	209'	210'

Al marge del consum de televisió dels infants i joves, cal valorar que l'efecte o l'impacte dels missatges audiovisuals no estan només relacionats amb la quantitat d'hores que passen davant del televisor. Hi ha una altra variable a considerar a més del consum: l'edat. Un missatge audiovisual no té el mateix impacte en els infants i els joves que en els adults. Per tant, a més del consum de missatges que un infant fa de la televisió caldria valorar l'impacte que produeix el contingut d'aquests missatges.

L'educació en televisió a les llars

Educar en comunicació no és una funció exclusiva de les escoles i dels instituts, perquè formar els nens i els joves en aquest camp sobrepassa el marc docent. A més a més del professor, els pares i les mares també han d'assumir aquesta funció, ja que el consum de la televisió es dona quasi exclusivament a la llar. L'actitud familiar davant de la televisió i els seus continguts és un dels pilars més importants per a una educació audiovisual efectiva, perquè l'actitud dels adults és un model per als més petits.

Així podríem apuntar algunes propostes per als pares en el camp de l'educació en televisió, propostes per a la llar, com són:

- Visionaments familiars *versus* televisió cangur. Acompanyar, sempre que es pugui, els infants i els joves durant el visionat de programes televisius, per poder generar un diàleg complementari als missatges televisius i donar així elements per poder-los comprendre i descodificar. No cal interrompre contínuament el visionat, el diàleg és necessari per aclarir els missatges, però sense saturar l'infant o el jove.

- Dieta televisiva *versus* obesitat televisiva. Seleccionar la programació en funció dels gustos i del temps disponible per al seu consum. Cal fer una tria que reguli, que dosifiqui, el consum indiscriminat de televisió, tant en l'aspecte quantitatiu com en l'aspecte qualitatiu. En definitiva, el disseny d'una «dieta» de programes televisius. Psicòlegs i pedagogs recomanen que el consum de televisió sigui proporcional a l'edat del telespectador; com més petit és el telespectador és recomanable que consumeixi menys televisió.

- Activitats presencials *versus* missatges virtuals. L'infant com més jove és més necessitat té de desenvolupar activitats o experiències vivencials que el portin a conèixer el món «en directe», activitats que s'haurien de potenciar per sobre de les que podríem denominar virtuals o televisives. En els joves, aquestes alternatives presencials són encara més necessàries, ja que diversifiquen i enriqueixen el temps d'oci.

- Visionament fragmentat *versus* consum lineal. A la llar el magnetoscopi o vídeo pot ser una eina molt importat en la selecció de programes. La utilització del vídeo ens dóna la possibilitat de trencar l'hàbit del consum indiscriminat de televisió en extreure de la programació només aquells fragments o programes que ens són d'interès, evitant així el consum encadenat o lineal de televisió.

En l'aspecte de la formació mediàtica en l'àmbit familiar, les associacions de mares i pares d'alumnes (AMPA) — presents en totes les escoles i instituts— i sobretot les escoles de pares poden ser una peça clau a l'hora de dinamitzar, des del camp associatiu, l'educació audiovisual a la llar. Alguns dels «exercicis» sobre educació audiovisual que proposa Len Masterman (1993:276), les «claus» per «educar a la llar» de Joan Ferrés (1994:133) i els «consells útils» de Lolo Rico (1994:194) són alguns dels textos més significatius — uns més apocalíptics que d'altres— dirigits als pares i les mares per potenciar una utilització intel·ligent i un consum més racional de la televisió en la llar.

L'educació en televisió des de la televisió

També els mitjans de comunicació en general i la televisió en particular, com el gran mitjà audiovisual, ha d'assumir una funció formadora, oblidada sota els sondeigs d'audiència, sota hores i hores d'entreteniment i publicitat. L'educació per a la comunicació, com recull la Declaració sobre l'Educació dels Mitjans de la UNESCO,⁵ ha de ser considerada pels pares, pel professorat i també per les persones que participen directament en l'elaboració diària dels mitjans: periodistes, publicistes, programadors, productors, realitzadors, etc.

(5) Declaració promulgada per representants de dinou estats en el Simposi Internacional de la UNESCO sobre l'Ensenyament dels Mitjans, realitzat a Grunwald, (Alemanya) el 22 de gener de 1982.

«L'educació relativa als mitjans de comunicació serà més eficaç si els pares, els mestres, el personal dels mitjans de comunicació i els responsables de les decisions reconeixen que tots ells tenen una tasca a dur a terme en la creació d'una consciència crítica més aguda dels auditors, els espectadors i els lectors» (UNESCO, 1994).

Fa anys, Televisió Espanyola va impulsar una campanya dirigida als joves per fomentar un consum racional de la televisió. Aquesta campanya tenia com a protagonista el famós «gos de la televisió», que marxava de casa, perquè el nen preferia veure la televisió a estar-se amb ell. Amb l'eslògan «*Si tu mejor amigo ya no quiere estar contigo, ¿no será que ves demasiado la televisión?*» es volia fer un toc d'atenció al consum desmesurat de televisió i generar una reflexió sobre la possibilitat de realitzar altres activitats per entretenir-se i jugar.

Més recentment algunes televisions italianes que pertanyen al grup de comunicació Mediaset: Canale 5, Italia 1 i Retequattro van començar —a finals de febrer de 1997— una campanya adreçada als infants, amb la intenció d'educar audiovisualment l'audiència infantil. La campanya, titulada «*Sai guardare la TV?*», era presentada en format d'espot i constava de sis tallers on es tractaven diferents aspectes de la televisió: la violència, els efectes especials, els estereotips, la realitat i la ficció. S'aconsellava als telespectadors més petits veure la televisió amb els pares i s'indicaven també els senyals visuals, en forma de semàfor, que les cadenes de televisió de Mediaset han incorporat a la seva programació: verd (amb una silueta d'un infant) per als programes dirigits als nens, groc (amb una silueta d'un infant i un adult al costat) per a aquells programes en què s'aconsella que els nens els vegin amb els adults i vermell (amb una silueta d'un infant) per a la programació dirigida als adults.

A l'Estat espanyol, Tele 5 va traduir quatre espots de la campanya i la va començar a emetre a finals del 97, sota l'eslògan «*Sabes ver televisión*». Altres eslògans que s'incorporaven a la campanya eren: «*La televisión es la televisión, la vida es la vida*» i «*Para ver mejor la televisión*». Aquesta campanya va rebre el suport de la UNESCO i a diferència de la seva homònima italiana no es va aplicar la senyalètica dels colors en la programació de Tele 5.

A les modificacions realitzades l'any passat a la Llei de televisió sense fronteres (Llei 22/1999, article 17) es recull l'obligatorietat d'incloure en la programació, per mitjans òptics i acústics, una «qualificació orientativa» que informi els telespectadors de la seva «major o menor idoneïtat per als menors d'edat».

Però aquest tipus de senyalització o de campanyes aïllades no són suficients, si no hi ha un disseny de la programació televisiva —publicitat inclosa— que globalment tingui en compte la competència comunicativa i la

capacitat d'anàlisi dels infants i els joves que la consumeixen, i també la capacitat que té la televisió de transmetre valors i referents socioculturals.

Però, malauradament, els programadors, tant de les televisions públiques com les privades, tenen més en compte els criteris mercantilistes que no pas els pedagògics o ètics, i s'acullen, massa sovint, al lliure mercat i als índexs d'audiència, com a arma defensiva davant les crítiques que molts sectors socials fan a les cadenes de televisió per la manca de qualitat i adequació dels programes.

Molt més enllà de la senyalització i de les campanyes de sensibilització social, existeixen experiències d'educació audiovisual interessants de ressenyar, com la producció alemanya *Série sobre séries*, que pretenia potenciar l'anàlisi crítica de la televisió i que s'ha convertit en un programa de referència.

«Una modalitat important d'aquest tipus de programes al servei del telespectador (del telespectador jove, sobretot) és la que tendeix a mostrar el llenguatge i la *manera de fer* la televisió, de manera que queden al descobert els seus mecanismes de construcció de simulacres i fascinacions» (Alonso, Matilla i Vázquez, 1995).

Aquestes iniciatives obren una de les possibles i necessàries vies per a introduir l'educació audiovisual: l'educació en televisió, des de la televisió. També és cert, però, que molts programes de televisió en els quals es mostra el *making off* de pel·lícules o sèries es converteixen, pel seu contingut i forma de presentació, en part de la campanya de promoció de la producció audiovisual de torn.

Les grans televisions, públiques o privades, i els centres de producció audiovisual, també podrien ser un gran laboratori per a molts alumnes; en canvi les dificultats d'accés als centres de producció, la falta d'interès de promoció educativa per part dels directius, una programació excessivament tancada i altres inconvenients organitzatius trunquen tota possibilitat didàctica de les grans televisions.

Hi ha, però, altres televisions més accessibles i més pròximes als centres docents, com són les televisions locals i comarcals,⁶ que poden donar a conèixer la realitat del mitjà televisiu, i al mateix temps, ser un centre d'experimentació audiovisual per a l'alumnat.

«...caldria que les televisions locals oferissin a les institucions educatives o directament a les escoles i instituts, activitats per al coneixement del mitjà, com

(6) A Catalunya hi ha més de cent emissores locals de televisió, repartides en 27 comarques. Destaquen el Bages, amb 9 televisions, i l'Anoia, el Maresme i el Vallès Oriental, amb 8 televisions locals en cada comarca.

podrien ser per exemple: visites guiades, enregistraments de programes i d'altres activitats extraescolars en franges horàries en què els estudis de les televisions locals estiguin lliures.

D'aquesta manera s'obriria un seguit de possibilitats didàctiques que aproximarien el mitjà i que educarien audiovisualment l'alumnat» (Deó 1996:107).

La televisió local, com a servei públic que és, ha de potenciar una de les principals funcions comunicatives que desenvolupa en l'àmbit municipal: mostrar la realitat sociocultural més pròxima. Per tant, podrien oferir un servei de difusió de les produccions audiovisuals realitzades pels alumnes i també de les activitats que es realitzen als centres docents, i projectar-los socialment per aproximar i fer conèixer la realitat escolar als habitants del poble o de la ciutat.

Els audiovisuals a l'escola

Paral·lelament a la transformació d'hàbits de consum cultural i a la irrupció de la tecnologia audiovisual a la llar, la comunicació audiovisual també s'ha integrat en l'educació formal com a eina didàctica i com a font de documentació de les diferents àrees curriculars, però en comptades ocasions s'aborda com a objecte d'anàlisi, d'estudi en ella mateixa.

La dotació de recursos audiovisuals als centres docents ha permès al professorat aplicar *la pedagogia amb la imatge en moviment* a qualsevol àrea curricular. Des de fa anys, el vídeo s'ha convertit en el principal mitjà audiovisual. S'ha afegit així al catàleg de recursos didàctics a utilitzar a l'aula, però, per diferents motius, en un grau d'integració inferior a les seves possibilitats. Fins fa pocs anys, a causa d'una pedagogia magistral, per la manca de formació en el camp audiovisual del professorat i per la caduça i poca dotació que tenien els centres, la utilització didàctica del vídeo i la televisió a les aules era escassa. La manca de dotació ha hagut de ser solucionada amb material audiovisual cedit pel professorat, i fins i tot, per l'alumnat. Aquesta pràctica de préstec de la càmera de vídeo dels pares i dels professors és una pràctica habitual en alguns centres on es volen realitzar produccions audiovisuals en vídeo.

Aquest fet posa de manifest el desfasament tecnològic entre l'equipament que hi ha en la majoria de les llars i la dotació tecnològica de l'escola. En el camp de la informàtica és on es veu més clar, l'equipament i el programari de la llar és força vegades més potent i complex que el de l'escola.

Instal·lacions i equipament

Al llarg de l'any 1998, el Departament d'Ensenyament va instal·lar antenes parabòliques perquè es pogués captar la programació de Via Digital en tots els instituts públics, escoles d'idiomes i centres de recursos pedagògics de Catalunya. Un dels canals d'aquesta plataforma és TVC Sat, que inclou en la seva programació un programa de televisió educativa: *Horitzons*, produït pel Departament d'Ensenyament amb la col·laboració de Televisió de Catalunya. Durant una hora, de dilluns a divendres s'emeten programes que tracten de diverses àrees curriculars.

Aquest nou equipament millora la recepció de nous canals —que no es poden captar via terrestre— i, per tant, obre les portes a noves utilitzacions didàctiques a l'aula. Malgrat tot, però, manca formació del professorat pel que fa a l'aplicació d'aquesta programació amb finalitats pedagògiques.

Per altra banda, la instal·lació d'antenes parabòliques en els centres docents prioritza una faceta de l'ensenyament: la recepció passiva, per sobre d'una de les possibilitats didàctiques més potents en el camp de l'audiovisual com és la producció per part dels alumnes. Malauradament no s'ha dotat de forma generalitzada tots els centres de secundària —com ara s'ha fet amb la recepció per satèl·lit— d'equipament audiovisual que permeti als alumnes de tots els instituts de Catalunya la producció audiovisual escolar.

Aquesta manca d'equipament audiovisual en l'apartat de la producció —essencialment càmeres, però també magnetoscòpis, taules d'edició i altres aparells— està relacionada directament amb la visió que diferents col·lectius (pares, algun sector del professorat i fins i tot de la mateixa administració educativa) tenen sobre la utilització de les càmeres de vídeo en els centres. Aquest aparell es veu com una joguina en mans d'adolescents, potser per la utilització que se'n fa en l'àmbit domèstic, ignorant la capacitat educativa que pot tenir.

Aquesta manca d'equipament en les escoles i instituts fa impossible un ensenyament global de la comunicació audiovisual, ja que la producció audiovisual en l'àmbit escolar permet a l'alumnat el coneixement d'aspectes tècnics que els portarà a aproximar i desmitificar la televisió. L'enregistrament i la posterior edició d'un petit programa realitzat en vídeo pot desvetllar molts dels secrets i petits trucatges de les narracions audiovisuals i al mateix temps potenciar la participació en el mitjà al fer-lo fàcilment accessible.

També cal fer un toc d'alerta davant les poques eines didàctiques que hi ha a l'abast del professorat a l'hora de treballar la comunicació audiovisual. Comparativament amb altres àrees de l'educació es detecta una greu

manca de material didàctic, ja sigui bibliogràfic o videogràfic, que s'adeqüi al currículum, sobretot en les etapes de l'educació secundària obligatòria i postobligatòria.

La pedagogia de la imatge

En l'última dècada, els mitjans de comunicació i especialment el vídeo s'han integrat en l'educació com a font de documentació de les diferents àrees, com a recurs per al professorat en l'educació amb la imatge. A causa del gran consum de missatges audiovisuals també caldria educar en la imatge, desenvolupar *la pedagogia de la imatge*. L'educació en la imatge ha d'estar present en totes les etapes de l'educació per donar, així, elements als alumnes per entendre l'univers comunicatiu dels mitjans de comunicació de masses.

Si en l'educació primària l'educació audiovisual es treballa de forma intuïtiva i exploratòria, l'educació audiovisual en l'etapa de l'educació secundària obligatòria i postobligatòria s'ha de proposar aconseguir nivells de coneixements i aprenentatge que haurien de permetre a l'alumnat saber aplicar correctament el llenguatge audiovisual en l'expressió de missatges audiovisuals. I també en la comprensió, és a dir, a saber llegir i interpretar aquest llenguatge, i fer una anàlisi de la realitat que ens mostren els mitjans audiovisuals de masses, especialment la televisió, però també el cinema.

L'educació en la imatge —ja sigui fixa o en moviment— ha d'anar més enllà del coneixement de la tècnica, del llenguatge audiovisual i dels recursos expressius; ha d'aproximar-se a l'estudi crític dels mitjans de comunicació i reflexionar sobre la configuració de l'ecosistema comunicatiu. Al mateix temps, ha de potenciar la participació activa i directa de l'alumnat en la comunicació a l'aula, a través de l'elaboració de produccions audiovisuals, com la producció en vídeo, realització de programes de televisió en col·laboració amb les emissores locals, etc.

En l'educació secundària obligatòria s'han d'incrementar tots aquells aspectes de l'educació en la comunicació audiovisual que podríem dividir en dos grans blocs: per una banda l'anàlisi crítica dels textos audiovisuals i per l'altra la tecnologia i la producció audiovisual. L'anàlisi i la crítica —*comprensió*— han de tenir en compte tant la imatge i el discurs dels continguts audiovisuals com l'estructura economicopolítica de l'emissor. També cal estudiar, en aquest darrer apartat, els efectes dels missatges en els telespectadors, per poder comprendre l'impacte de la televisió en l'audiència, els seus aspectes sociològics, culturals i comercials.

Per altra part, la tecnologia i la producció —*expressió*— ha de donar a conèixer tant la tecnologia audiovisual i el seu llenguatge, com els gèneres i el procés de producció audiovisual, per poder desenvolupar la capacitat expressiva audiovisual que ens ofereix la televisió. (Vegeu el quadre 4.)

QUADRE 4: *Educació en televisió*

<i>Anàlisi i crítica —comprensió—</i>	<i>Tecnologia i producció —expressió—</i>
— De la imatge i del discurs	— La tecnologia audiovisual
— De l'estructura econòmica	— El llenguatge audiovisual
— De l'estructura política	— El procés de producció
— De la recepció	— Els gèneres audiovisuals

Atesa la seva importància com a mitjà de comunicació de masses i sobretot per la funció socialitzadora que té és necessària una dimensió educadora de la televisió. Però per tal d'aconseguir una educació crítica del mitjà, necessàriament aquesta educació ha de donar-se en dos àmbits, a l'escola i a la llar. L'escola ha d'introduir la televisió com a matèria d'estudi, ha d'educar en televisió.

«Educar en la televisió significa convertir el mitjà en matèria o objecte d'estudi. Suposa educar en el llenguatge audiovisual, ensenyar els mecanismes tècnics i econòmics de funcionament del mitjà, oferir pautes i recursos per a l'anàlisi crítica dels programes... En definitiva, realitzar una aproximació al mitjà des de totes les seves perspectives: tècnica, expressiva, ideològica, social, econòmica, ètica, cultural...» (Ferrés, 1994:121).

Així, doncs, per aconseguir consumidors crítics de mitjans audiovisuals és necessari ensenyar a l'alumnat, sobretot de secundària, a llegir i a interpretar el llenguatge audiovisual, tot fent una anàlisi dels missatges que ens ofereixen els mitjans de comunicació, especialment la televisió. L'educació en la imatge ha d'anar més enllà del coneixement de la tècnica i de la tecnologia, del llenguatge audiovisual i dels recursos expressius. Ha d'aproximar-se a l'estudi analític i crític dels mitjans de comunicació socials i reflexionar sobre la configuració de l'ecosistema comunicatiu.

Posició del professorat

La utilització com a recurs dels mitjans a l'aula i el seu estudi està condicionada per la predisposició, o manca de predisposició del professorat

respecte la tecnologia audiovisual. Molts professors mantenen una posició hiper-crítica davant els mitjans de comunicació i sobretot respecte a la seva utilització didàctica a l'aula. Uns altres, ben al contrari, aposten incondicionalment per la tecnologia audiovisual, sense cap tipus de crítica.

«El primer punt genera una desconfiança que sol basar-se més en abstraccions ideològiques que en l'anàlisi concreta dels processos de comunicació. Aquest tipus d'actitud es troba poc arrelada en la majoria d'alumnes, que viuen immersos en un món dissenyat en gran part per als i pels mitjans. El segon punt converteix els mitjans en una finalitat en ells mateixos i no en un instrument per adquirir un major coneixement de l'entorn social» (Fontcuberta, 1992:20).

Però per fer una tipologia i una anàlisi de les diferents posicions del professorat respecte a l'educació i els mitjans de comunicació audiovisual, no podem caure en una extrapolació dels plantejaments d'Umberto Eco (1993) i dir que a les aules només hi ha ensenyants apocalíptics i integrats. Si fem una radiografia de l'opinió del professorat respecte a la televisió i a la necessitat d'educar en aquest àmbit, veurem que hi ha més d'un parell de posicions. Segons Alonso, Matilla i Vázquez podem enumerar tres respostes del professorat respecte als mitjans de comunicació i concretament sobre l'educació en televisió.

«Resposta zero. Anomenarem resposta zero la resposta d'aquells que, com el tantes vegades citat Postman, neguen que la tecnologia audiovisual tingui algun tipus de virtualitat educativa positiva. Atès que la informació televisiva es caracteritza per la discontinuïtat temporal i la fragmentació, i s'organitza al voltant de missatges en els quals predomina la persuasió emocional sobre l'argumentació racional...

Resposta u. És la resposta d'aquells que, en general, ni tan sols es molesten a respondre. La resposta dels indiferents, possiblement la resposta de la majoria dels docents ara com ara.

Resposta dos. Englobem en aquesta opció tots aquells que pensen que és indispensable reconèixer que l'acció dels nous mitjans de comunicació exigeix canvis sensibles en el sistema educatiu...» (Alonso, Matilla i Vázquez, 1995:204).

Però, possiblement, aquesta radiografia que fan Alonso, Matilla i Vázquez també s'hauria de completar per no caure en posicions simplistes. Si bé és cert que la resposta u defineix i recull la posició de la majoria del professorat, dels que no tenen opinió (N/S, N/C), dels silenciosos, les respostes zero i dues, caldria matisar-les per completar aquest paisatge. Més enllà d'aquestes dues respostes s'amaguen altres posicions molt més extremes.

Per una banda, i més enllà de la resposta zero —que recull crítiques molt interessants en l'apartat discursiu— hi ha aquells que se situen en l'à-

rea de les fòbies, és a dir, mestres i professors que veuen en la televisió la causa de tots els mals: fracàs escolar, augment de la violència en els instituts, falta de concentració, etc. Consideren l'escola com a expressió de la cultura, i la televisió com el mitjà que personalitza l'anticultura; d'aquesta manera s'enfronten dos llenguatges i els fan antagònics: la lectoescriptura contra l'audiovisual, contra la televisió. El màxim exponent d'aquesta posició ultrapocalíptica i sens dubte tecnofòbica és Giovanni Sartori, que en el seu treball *Homo Videns*⁷ arriba a afirmar que la cultura audiovisual és inculta i, per tant, no és cultura. (Sartori, 1998:150).

Per una altra banda, més enllà de la resposta dues hi ha els que se situen en l'àrea de les filies, els que creuen que la tecnologia audiovisual i la informàtica ens portarà al paradís digital (el treball des de casa, la substitució del professor en les aules, la realitat virtual aplicada a tots els camps, etc.), sense fer-ne una crítica, sense valorar el que comporta la seva utilització, les repercussions econòmiques i els impactes que ha provocat i provocarà la tecnologia audiovisual en la societat. Es tracta d'una posició hiperintegrada i molt tecnofílica pròxima a la societat d'*Un món feliç* —el que va imaginar Aldous Huxley (1985)—, on la tecnologia es perfila com la nova religió.

La formació del professorat

La ductilitat que ens ofereix el vídeo i la televisió com a mitjà de comunicació ens permet adaptar-lo a les nostres necessitats comunicatives i pedagògiques. Un aspecte clau per poder treure'n profit és la formació específica del professorat.

Aquesta formació o capacitació del professorat no ha de ser tan sols una formació tècnica sobre els mitjans, sinó que ha de comprendre unes altres dimensions com la formació expressiva, la didàctica i sobretot la crítica; només així podrem considerar que el professorat és coneixedor de la comunicació audiovisual i que està capacitat per al seu ensenyament.

«Fins ara, una bona part dels esforços de formació del professorat en aquest camp s'han invertit en una fase introductòria destinada a facilitar al professorat els coneixements necessaris per a l'ús de les eines. Aquesta fase s'ha de donar per superada i ara és el moment d'incidir fortament en la preparació del professorat

(7) Recensió de Monserrat Bola i Flores a *Temps d'Educació*, núm. 20, 2n semestre, 1998, pp. 396-399.

perquè pugui utilitzar els mitjans informàtics i telemàtics directament en la docència i perquè sàpiga aprofitar, en benefici del sistema educatiu, els canvis en l'estil d'aprendre i en l'estil d'ensenyar que imposa la societat actual, sovint anomenada societat de la comunicació» (Departament d'Ensenyament, 1998:10).

Aquesta nova fase, recollida en el Pla de formació permanent 1996-1997/2000-2001, del Departament d'Ensenyament, està molt centrada en el coneixement didàctic del món informàtic i telemàtic, i prioritza —una vegada més— aquesta tecnologia educativa per sobre d'altres, com és la tecnologia audiovisual, també amb grans possibilitats educatives.

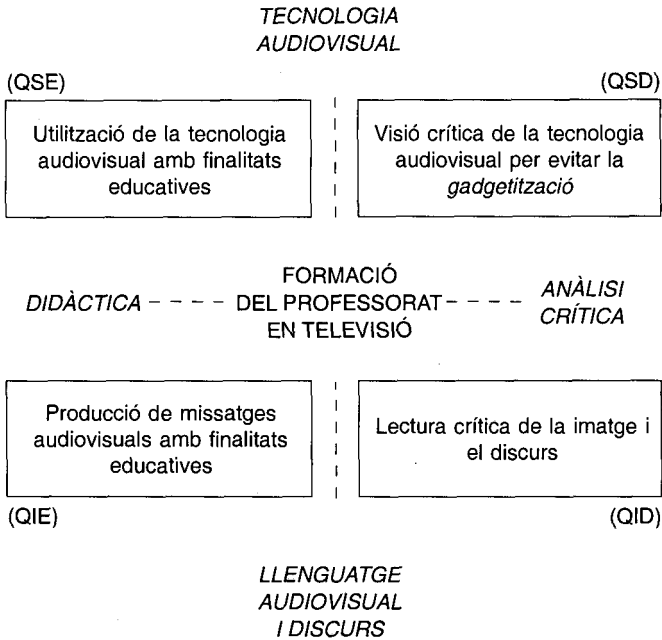
Si bé cal reconèixer en els darrers anys una forta implantació de la informàtica i la telemàtica en l'ensenyament, també cal recordar la importància d'alfabetitzar l'alumnat en la comunicació audiovisual; per tant, és necessària la capacitació del professorat en aquest camp.

En definitiva, la formació del professorat de tots els nivells educatius per educar amb i en la comunicació audiovisual és el primer pas per a la integració real en l'educació de la comunicació audiovisual a l'aula. Moltes vegades aquesta falta de formació en el camp dels mitjans ens condueix a una utilització fàcil, és a dir passiva, i es desconsidera la seva capacitat motivadora potencial quan són aplicats al currículum escolar d'una forma activa. Altres vegades, el professorat que fa servir els mitjans audiovisuals, sobretot el vídeo i la televisió, com a recurs per facilitar els processos d'ensenyament-aprenentatge a l'alumnat de secundària, ho fa sense una metodologia que asseguri un èxit en la seva aplicació didàctica.

Malgrat que es detecta una major sensibilitat en el professorat de llengües per realitzar activitats audiovisuals a l'aula, possiblement per l'interès a desenvolupar el coneixement dels llenguatges, manca una formació específica en televisió del conjunt del professorat. La formació del professorat en el camp de l'educació en comunicació és clau si volem què aquesta s'abordi des d'una perspectiva àmplia i no tan sols parcialment. D'això es deriva la necessitat d'oferir al professorat, per part de les institucions educatives, una formació global en educació audiovisual.

La formació del professorat en televisió (vegeu el quadre 5) hauria de situar-se en un punt equidistant entre quatre punts temàtics:

- a) el coneixement de la tecnologia audiovisual,
- b) el domini de l'expressió o el llenguatge audiovisual,
- c) la didàctica de la tecnologia educativa i
- d) l'anàlisi crítica.

QUADRE 5

A l'hora d'analitzar la implementació de la formació del professorat es detecta un desenvolupament desigual de les diferents línies de desplegament, expressades al quadre 5 en forma d'eix vertical i horitzontal.

Així, per exemple, l'eix que uneix la tecnologia audiovisual amb el llenguatge audiovisual ha estat inclòs, tímidament, en la formació inicial del professorat, en els plans d'estudi de les llicenciatures de les Ciències de l'Educació i desenvolupada, també, en els cursos i seminaris de Formació Permanent del Professorat (ICE, PMAV, etc.). En canvi és l'eix horitzontal el que connecta la didàctica amb l'anàlisi crítica, on la formació, el treball i la investigació del professor es fa més necessària, ja que *no* ha estat suficientment desplegat.

Com a conseqüència, caldria ampliar o dotar de contingut alguns blocs temàtics de la formació del professorat, representats en el quadre 5 pels quatre quadrants que configuren aquestes coordenades. Els quadrants vénen delimitats per dos punts temàtics —els que els són més pròxims— que abans ja hem citat. Així per exemple:

- El quadrant superior esquerre (QSE), on situaríem la utilització de la tecnologia audiovisual amb finalitats didàctiques, és el que està més de-

senyolupat, tot i que aquesta utilització es limita, moltes vegades, a la reproducció de vídeos didàctics a l'aula o en els millor dels casos a reproduir programes divulgatius de televisió. Falta, però, en la majoria dels casos, una metodologia d'aplicació pedagògica.

Hi ha uns altres blocs, expressats també en forma de quadrant, que necessiten una major atenció, ja que estan menys recollits en la formació contínua del professorat; aquests són per exemple:

- El quadrant inferior esquerre (QIE), és a dir, la producció de missatges audiovisuals en format de vídeo o de televisió amb finalitats didàctiques. En aquest cas, l'aplicació didàctica de l'expressió audiovisual per part d'alumnat a l'hora d'elaborar els seus propis missatges audiovisuals hi afegirà un plus de motivació didàctica i al mateix temps el convertirà en protagonista del propi aprenentatge.

- També fa falta desenvolupar un aspecte important en la formació del professorat com és la lectura crítica de la imatge i el discurs representat pel quadrant inferior dret (QID), un aspecte de la formació que donaria elements al professorat per poder ensenyar a descodificar els missatges audiovisuals i per analitzar el discurs que transmeten (ideologies, valors, contravalors, rols, etc.).

- Per completar aquesta formació en televisió, caldria desenvolupar un quart aspecte, el quadrant superior dret (QSD). Aquest apartat desenvoluparia una visió crítica de la utilització de la tècnica i de la tecnologia audiovisual tant en mans del professorat com de l'alumnat. S'evitaria així la *gadgetització*⁸ de la tecnologia i/o la fascinació per ella, és a dir, la utilització de la tecnologia per se.

La lectura d'aquests quadrants no es pot fer deslligats els uns dels altres. Fixem-nos, si no, que si seguim l'anàlisi del quadre 5, qualsevol dels quadrants es relaciona amb tots altres tres. D'aquesta observació, podem deduir que la formació en televisió s'ha d'entendre de forma globalment i interdisciplinàriament.

Com ja he dit, en l'aplicació real de l'educació en televisió i la seva utilització didàctica, la formació del professorat és un dels aspectes fonamentals, però no l'únic. També hi ha altres factors importants per a la implementació de la pedagogia de la imatge a l'aula. Caldrà tenir en compte, doncs, la utilització metodològica dels mitjans audiovisuals a l'aula, un

(8) Terme amb què definiríem la utilització de la tecnologia —en aquest cas del vídeo i la televisió— sense donar-li una finalitat didàctica o social, sinó com una joguina. (En anglès, *gadget*: aparell, dispositiu, fòtil, maquineta).

desenvolupament real —transversal o no— de l'educació en comunicació dins del currículum obligatori, i la incorporació de nous criteris d'avaluació que posin atenció en els textos audiovisuals. Moltes d'aquestes qüestions pedagògiques s'haurien d'incorporar en el Projecte educatiu de centre (PEC) i/o en el Projecte curricular de centre (PCC). Però, en última instància, la implementació de l'educació en comunicació dependrà de la sensibilitat i les prioritats pedagògiques del professorat i sobretot de la voluntat política dels responsables de l'administració educativa.

Referències bibliogràfiques

- ALONSO, M.; MATILLA, L.; VÁZQUEZ, M.: *Teleniños públicos. Teleniños privados*. Madrid: Proyecto Didáctico Quirón. Ediciones de la Torre, 1995.
- BERGEN, P. L.; LUCKMANN, T.: *Modernidad, pluralismo y crisis de sentido. La orientación del hombre moderno*. Barcelona: Paidós, 1997.
- DEÓ, F. J.: «Educació, vídeo i televisió en l'era Marconi», a *Guix. Elements d'Acció Educativa*, núm. 225-226, juliol-agost, 1996, pp. 103-107.
- DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT: *Pla de formació permanent 1996-1997/2000-2001*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1998.
- Eco, U.: *Apocalípticos e integrados*. Barcelona: Palabra en el Tiempo, 39. Editorial Lumen, 1993. (Onzena edició)
- FERRÉS, J.: *Televisión y educación*. Barcelona: Papeles de Pedagogía, 18. Ediciones Paidós, 1994.
- FERRÉS, J.: «Educar en una cultura de l'espectacle», a *Temps d'Educació*, núm. 21, 1999, pp. 285-295.
- Fontcuberta de, M.: «Medios de comunicación telemática y educación», a *Comunicación, Lenguaje y Educación*, núm. 14, 1992, pp.17-28.
- HUXLEY, A.: *Un mundo feliz*. Mèxic: Editores mexicanos unidos, 1985. (Vuitena edició)
- LINE STAFF CONSULTING: *Estudi sobre les característiques del comportament i de la demanda de productes culturals a Catalunya*. Barcelona: Departament de Cultura. Generalitat de Catalunya, 1996. (2 volums. Exemplars multicopiats).
- MAJÓ, J.: *Xips, cables i poder*. Barcelona: Biblioteca Oberta/Edicions de la Universitat Oberta de Catalunya/Proa, 1997.
- MASTERMAN, L.: *La enseñanza de los medios de comunicación*. Madrid: Proyecto Didáctico Quirón. Ediciones de la Torre, 1993.
- RICO, L.: *El buen telespectador. Cómo ver y enseñar a ver televisión*. Madrid: Espasa Hoy. Espasa Calpe, 1994.
- SAINT-EXUPÉRY de, A.: *El Petit Príncep*. Barcelona: Editorial Laia, 1979. (Dotzena edició).

SARTORI, G.: *Homo Videns. La sociedad teledirigida*. Madrid: Santillana. Taurus, 1998.

UNESCO: «Declaración sobre Educación de los Medios. (Grunwald, 22 de gener de 1982)», a *Comunicar. Revista de medios de comunicación y educación*, núm. 3, octubre, 1994, pp. 6-7.

Paraules clau

Educació audiovisual

Tecnologia educativa

Televisió educativa

Pedagogia de la imatge

Pedagogia dels mitjans de comunicació

Formació de professorat

Abstracts

Utilizando la imagen metafórica de dos inventores — Gutenberg y Marconi— el autor analiza el impacto que la cultura audiovisual ha ejercido tanto en el ámbito familiar como en el educativo. Ante la consolidación de una pedagogía de la imagen se proponen una serie de instancias de cara a la formación del profesorado, a fin de dar respuesta a los retos que se derivan de una sociedad en la que, cada vez, se constata una mayor presencia de la comunicación audiovisual.

En utilisant l'image métaphorique de deux inventeurs – Gutenberg et Marconi – l'auteur analyse l'influence que la culture audiovisuelle a exercée tant sur le milieu familial que sur le milieu éducatif. Face à la consolidation d'une pédagogie de l'image, l'auteur propose une série d'exemples relatifs à la formation des enseignants dans le but d'apporter des réponses aux défis qui proviennent d'une société dans laquelle on constate une présence de la communication audiovisuelle de plus en plus importante.

Using the metaphorical image of two inventors – Gutenberg and Marconi – the author analyses the impact of audio-visual culture, both in the family and the domestic environment. Faced with the consolidation of image-based pedagogy, a series of proposals are made regarding teacher training, in order to face the challenges of a society where the presence of audio-visual communication is increasingly strong.